10 2017

Fragmenti queer pokretljivosti

Amir Hodžić

Ovaj tekst doprinosi mapiranju migrantskih procesa i iskustava queer osoba, koristeći primjere iz Hrvatske i post-jugoslavenske regije u posljednjem desetljeću. Namjera teksta je predstaviti manje naglašene narativeiz većeg opusa o migracijskim kretanjima i režimima odnosno politikama koje ih reguliraju. S tim ciljem, primjenit ću nalaze istraživanja koje sam proveo u sklopu projekta „Puno sreće! Migracije danas. Beč, Beograd, Zagreb, Istanbul" (2007-2010., *Initiative Minderheiten*)[1], koji je također uključivao queer i aktivističke perspektive u analiziranom migracijskom diskursu. Uz to, upotrijebit ću i odbarane dijelove iz članaka i intervjua koje je provela Gabrijela Ivanov (2014-2015., *voxfeminae.net*), a koji se usredotočuju na (e)migracijska iskustva queer aktivista_ica iz post-jugoslavenske regije.

Društvenu i političku stvarnost tog područja karakteriziraju, u različitim stupnjevima s obzirom na pojedinu zemlju i vremensko razdoblje, patrijarhalni poredak, nacionalizam i ksenofobija, homofobija i heteroseksizam, jak utjecaj crkve, te politička represija i manjak primjene zakona. I pored toga, to je prostor u kojem su u posljednjih 25 godina napravljeni postepeni, ali značajni koraci prema zaštiti prava i poboljšanju životnih uvjeta LGBTIQ populacije, no sa različitim stopama uspjeha za pojedinu regionalnu

državu. Postignute promjene rezultat su lobiranja i zagovaranja aktera civilnog društva, ali i odgovora država na zahtjeve procesa ulaska u europske institucije i organizacije. Dok su ti procesi unaprijedili prava LGBTIQ osoba, barem na nominalnoj razini usvojenih zakona i propisa, stvarna homofobija-na-terenu često je korištena prilikom stvaranja narativa o „nazadnim i barbarskim" zemljama regije, nasuprot razvijenim i naprednim društvima u državama EU, naravno izostavljajući činjenice o slučajevima homofobije također prisutnim i u tom „civiliziranome svijetu".

Iako se postignuća LGBTIQ pokreta u regionalnim zemljama razlikuju s obzirom na postojeću razinu zakonske zaštite i prava, njihovi zajednički korijeni nalaze se u feminističkom, lezbijskom i gej organiziranju u Jugoslaviji tijekom 1980-ih, i u trans-regionalnom aktivizmu i solidarnosti u 1990-im. Nakon povijesne međunarodne konferencije „Drugarica žena. Žensko pitanje: novi pristup?" održane u Beogradu 1978. godine, ženske i feminističke grupe započele su se organizirati ranih 1980-ih u Ljubljani, Zagrebu i Beogradu. Prve gej i lezbijske grupe u Jugoslaviji osnovane su u Ljubljani kao sekcije Studentskog kulturnog centra: gej sekcija Magnus 1984.[2] i ŠKUC-LL 1987. godine. Lezbijska sekcija LL bila je dio feminističke grupe Lilit, koja je 1987. godine u Ljubljani organizirala prvi jugoslavenski feministički sastanak. Taj događaj bio je ključan za daljnje feminističko lezbijsko organiziranje tijekom sljedeće tri godine u Ljubljani (ŠKUC-LL), Zagrebu (Lila inicijativa) i Beogradu (lezbijska sekcija feminističke grupe Žena i društvo, i gej i lezbijska grupa Arkadija). No, usporedno sa počecima lezbijskog i gej organiziranja, jugoslavenska država započinjala je proces svojeg raspadanja.

Tijekom 1990-ih, feministkinje_i iz Zagreba i Beograda bile su snažno uključene u anti-ratni aktivizam putem javnih protesta i kampanja, te kroz direktan rad, podršku i pomoć ženama koje su

preživjele rat i nasilje. Nakon završetka ratova za jugoslavensko nasljeđe, nove lezbijske organizacije stvaraju se u Beogradu (Labris, 1995. godine) i Zagrebu (Kontra, 1997. godine). Međutim, prije toga, 1992. godine, iste godine kada i Republika Hrvatska dobiva međunarodno priznanje, u Zagrebu se, uz podršku Transnacionalne radikalne stranke, osniva prva gej i lezbijska organizacija LIGMA - Lezbijska i gej akcija. U vodstvu LIGME bili su Amir Hanušić i Andreja Špehar, dvoje prvih javnih aktivista_ica u Hrvatskoj, ujedno prvih koje su, zbog slučajeva društvene homofobije i državne represije, odlučile ili bile prisiljene, napustiti svoju matičnu zemlju. Špehar je tako emigrirala u Švedsku, a Hanušić je, nakon brojnih verbalnih napada, policijskog uznemiravanja i fizičkog napada na njega i njegov stan, otišao u Kanadu gdje je 1998. godine dobio azil.

U 2000-im, trans-regionalna komunikacija i suradnja LGBTIQ aktivista_ica započinje se razvijati oko Povorki ponosa i queer festivala. Iznimno nasilan napad na osobe koje su se okupljale za prvi beogradski prajd 2001. godine, direktno je potaknuo organizaciju prve zagrebačke Povorke ponosa sljedeće godine, uz učešće nekoliko osoba s iskustvom beogradskog pokušaja. 2003. godine stvara se i SouthEastern European Queer (SEEQ) mreža koja povezuje LGBTIQ aktiviste_ice i organizacije iz bivših jugoslavenskih republika. Nastojanje za oblikovanjem prostora queer solidarnosti i razmjene izvan državno nametnutih nacionalnih granica jasno je vidljivo i na letcima koji su najavljivali da se prvi Queer Beograd festival[3] 2004. godine održava u zamišljenom mjestu „Beograd, Queeroslavija"[4]. Napori poduzeti za osnaživanje aktivističke povezanosti na post-jugoslavenskom prostoru također su bili iskazani u regionalnoj Povorci ponosa održanoj u Zagrebu 2006. godine. Za osobe koje dolaze iz više agresivnih i homofobičnih područja, sudjelovanje u javnom LGBTIQ događaju u nekoj drugoj zemlji način je za izražavanje identiteta bez previše

nelagode i straha od razotkrivanja. Organizirana od strane članstva SEEQ mreže pod nazivom Internationale Pride, zagrebačka povorka 2006. godine namjeravala je i potaknuti organizaciju prajdova i u drugim državama. Od tada, osim u Hrvatskoj i Sloveniji, Povorke ponosa održane su i u Srbiji (2010. i ponovno od 2014. godine) i u Crnoj Gori (od 2013. godine). Najaktualniji primjer regionalne suradnje i razmjene je Trans Mreža Balkan, formirana 2014. Godine kao platforma za promicanje trans prava i davanje podrške lokalnim trans grupama i osobama „na području Balkana".

Uz ukazivanje na ove slučajeve pokretljivosti i umrežavanja queer osoba i grupa na post-jugoslavenskom području, istraživanje koje sam proveo prije deset godina također je dokumentiralo četiri narativa koji utjelovljuju iskustva unutrašnjih queer migracija u Hrvatskoj. To su priče o odlasku iz manjih mjesta i ruralnih sredina u glavni grad, u Zagreb, u „mjesto koje ti daje osjećaj slobode, sigurnosti i anonimnosti". Iako se prikupljena svjedočanstva razlikuju s obzirom na osobne motive i razloge za odlazak (doživljeno nasilje; bolji izgledi za nastavak obrazovanja i posao; partnerska veza), sva su potcrtana nemogućnošću da u svojim životnim sredinama u potpunosti žive i izražavaju svoje identitete. Druga značajka koja obilježava migrantska iskustva ovih queer osoba, kao i stvarnost svih drugih migranata_ica, tiče se pitanja osiguravanja životnih sredstava, te njihovih složenih poveznica sa migrantskim procesima. U ovom slučaju, sve intervjuirane osobe smatraju da je njihova uključenost u društvene mreže zagrebačke LGBTIQ zajednice bila ključna za osiguravanje smještaja i zaposlenja u toj novoj sredini. Međutim, za neke od njih, u njihovim vizijama i planovima za transnacionalne migracije, Zagreb je također percipiran i kao „privremeno utočište" na putu prema Londonu, Berlinu ili San Franciscu. Uzimajući ih zajedno, ova iskustva opisuju normativni „narativ gej migracije", „priču o

urbanom coming-outu“ koja ujedinjuje zemljopisno i identitetsko putovanje: odlazak iz „zagušljive, zatvorene atmosfere malog mjesta“ i dolazak u grad, u „novi dom, sa novom obitelji“, da bi „stvarno bio to što jesi“.

Još jedan istraživački pravac pratio je promjene u životu Daniela, mladog queer znanstvenika i aktivista iz Zadra, u razdoblju od 2007. do 2010. godine. Preciznije, u fokusu je bio njegov odnos sa Paulom iz Klagenfurta, te granični režimi i politike naseljavanja koje su utjecale na njihovu vezu. To je veza dva gej muškarca koji imaju različita državljanstva, no u to vrijeme bila je to i veza između državljanina EU i osobe iz „treće države“. Daniel i Paul upoznali su se 2007. godine u Hrvatskoj, gdje je Paul došao preko studentskog programa Erasmus. Za Daniela je to bilo prvi puta da živi otvoreno kao gej, što ga je motiviralo za nastavak veze. Nakon što je Paul završio semestar u Zadru i vratio se kući, Daniel je započeo vrlo često putovati u Austriju, kako bi što više bio sa svojim partnerom.

U nastojanjima da održe partnerstvo, Daniel i Paul suočili su se sa višestrukim, isključivim zakonskim preprekama koje propisuju kretanje, boravak, i pristup tržištu rada unutar Schengenskog perimetra. U ljeto 2008. godine, na jednom od putovanja u Austriju preko Slovenije, Daniela je slovenska granična policija upozorila da se približava roku od devedeset dana provedenih unutar Schengenskih granica u razdoblju od šest mjeseci, što je maksimalno trajanje boravka dozvoljeno osobama bez državljanstva EU. Međutim, Daniel se dosjetio lukavog plana za zaobilaženje ovog pravila, a što mu je bilo omogućeno njegovim hrvatskim državljanstvom, te bilateralnim sporazumima između Hrvatske i susjednih država, članica EU, Slovenije, Italije i Mađarske, donesenim prije uspostavljanja Schengenskog graničnog režima. Ti ugovori omogućavali su osobama sa hrvatskim državljanstvom ulazak u navedene zemlje samo s osobnom iskaznicom[5]. No,

putovanje u neku drugu državu EU preko Italije, Mađarske ili Slovenije i dalje zahtjeva pasoš, te se ulazak u neku drugu zemlju EU bez važećeg pasoša smatra „ilegalnim ulaskom“. Na svojim putovanjima od Zadra do Klagenfurta, preko Zagreba, Ljubljane i Villacha, Danielova strategija bila je sljedeća:

Dakle, ja onda kombiniram ovako: kada vidim da mi se u pasošu bliži rok od tri mjeseca boravka, a obično me na to upozori granična policija, onda pasoš ne diram sljedeća tri mjeseca nego ulazim na osobnu i lažem kako idem u Ljubljanu na nešto, što već smislim. I onda nakon tri mjeseca opet na pasoš i tako u krug. A to sve skupa sam do sada napravio barem pet puta. Tu moram napomenuti da kao državljanin Hrvatske imam privilegiju da tako varam.

Uz hrvatsko državljanstvo, Daniel je vrlo svjestan i privilegija koje mu donosi njegova svijetla put:

Klagenfurt je fašistički grad i znam, da sam slučajno crnac, da bi već par puta bio legitimiran i otkriven, ali eto, bijel sam i to me spašava… toliko da nikada nisam bio legitimiran od strane policije… a koliko je onih koji nemaju takvu sreću? Vidim jaku povezanost između granica među državama i granicama među seksualnim identitetima, jer na kraju svuda tuda operira ista logika isključivanja i straha od Drugog, koji većinom služi kao markacijsko mjesto naše superiornosti – bijele, heteroseksualne, klasne.

Suočeni s poteškoćama da osiguraju materijalne uvjete za zajednički život u Austriji (boravišnu i radnu dozvolu za Daniela), 2009. godine oboje su uspješno upisali studijske programe u Sloveniji. Time im je bilo omogućeno zajedničko stanovanje u Ljubljani, a Daniel je, na osnovu studentskog statusa, dobio dozvolu boravka u Sloveniji u trajanju od jedne godine i, što je jednako važno, mogućnost zapošljavanja preko studentskog servisa.

Kada je u siječnju 2010. godine u Austriji stupio na snagu Zakon o registriranim istospolnim partnerstvima, Daniel i Paul započeli su razmišljati i o toj mogućnosti, iako se protivi njihovim osobnim i političkim uvjerenjima da je „brak (ili pravna zajednica) prirodni i jedini 'čin i simbol ljubavi' uz današnje brojne oblike intimnih veza, a koji osigurava neka važna prava“. No, brak je postao opcija zbog Danielovog „imigrantskog“ statusa i njihovih zajedničkih nesigurnih studentsko-radničkih klasnih okolnosti, oblikovanih i uklopljenih u „pitanja granica i migracija u globalnoj kapitalističkoj ekonomiji i regulaciji rada, kapitala i ljudi“. Međutim, u procesu registriranja njihovog partnerstva, Daniel i Paul susreli su iste poteškoće kao i bi-nacionalni heteroseksualni par koji se sastoji od osobe iz Austrije i osobe koja nema državljanstvo EU. Procedura propisuje, uz mnoge druge zahtjeve, da osoba iz „treće države“ podnese zahtjev za registriranjem partnerstva u zemlji odakle dolazi, a da osoba iz Austrije dokaže da ima minimalna mjesečna primanja u visini od 1100 EUR, kao i ugovor o posjedovanju/iznajmljivanju stana. Također, dobivanje boravišne dozvole ne garantira dobivanje radne dozvole, za što je potrebna posebna prijava, a što također ukazuje kako je teško ostvariti ciljeve migracije s jedne strane i osigurati izvore sredstava za život s druge.

Krajem 2010. godine, Daniel i Paul su i dalje bili nesigurni da li će, i kako, biti u mogućnosti udovoljiti svim tim zahtjevima. No, kako sam nastavio komunikaciju s Danielom i nakon završetka projekta, dogodilo se da su se u studenome 2011. godine vjenčali i registrirali partnerstvo prema austrijskom zakonu, ali su svoja prava osigurali putem Smjernica za spajanje obitelji EU. To je bilo moguće i obrazloženo je na temelju činjenice da su dijelili istu adresu stanovanja za vrijeme studiranja u Ljubljani, i da je tako Paul, kao državljanin EU, iskoristio svoje pravo mobilnosti dok je studirao i živio sa partnerom u nekoj drugoj državi članici EU. Na taj način

zaobišli su zahtjeve austrijske procedure, te je nakon registracije Daniel dobio petogodišnju vizu, koja uljučujuje i boravišnu i radnu dozvolu. Cijeli proces bio je olakšan savjetovanjima i informacijama pruženim od strane Ehe ohne Grenzen[6].

Osim privlačnih faktora više tolerantnih država koje pružaju pravnu zaštitu i priznanje LGBTIQ osobama, uzroci migracijskih procesa za mnoge queer osobe iz post-jugoslavenske regije pod snažnim su utjecajem potisnih faktora visoke razine homofobije, diskriminacije i nasilja doživljenih u matičnim zemljama. To je naročito relevantno u slučajevima aktivista_ica, često onih koje su bile prve medijski izložene LGBTIQ osobe, i onih koje su organizirale prve javne LGBTIQ događaje. U skoro svim slučajevima, izuzev prve ljubljanske Povorke ponosa 2001. godine, ti inicijalni napori bili su mete brutalnih i nasilnih napada, fizičkih manifestacija široko rasprostranjene homofobije i transfobije u regiji: beogradski prajd 2001. i ponovno 2010. godine; zagrebačka Povorka ponosa 2002. godine; Queer Sarajevo Festival 2008. godine; splitski prajd 2011. godine; te Povorke ponosa u Budvi i Podgorici 2013. godine.

Najnoviji primjer emigracije aktivista_ica izazvane iskustvima nasilja i prijetnji, stalne negativne medijske pažnje, kao i nedostatka zaštite od strane države, tiče se Bobana Stojanovića, dugogodišnjeg aktivista i jednog od organizatora beogradske Povorke ponosa. U siječnju 2017. godine, Stojanović je na svom Facebook profilu objavio da su on i njegov partner dobili status azilanata u Kanadi na osnovi 23 prijavljena slučaja nasilja doživljenog u Srbiji, a koji nikad nisu riješeni. Šest godina ranije, Majda Puača, još jedna istaknuta queer aktivistica iz Srbije, dobila je azil u SAD na osnovu seksualne orijentacije i političkog mišljenja, te opravdanih razloga za uvjerenje da su joj u Srbiji zdravlje i život u opasnosti. Kao osoba za odnose sa javnošću za beogradske prajdove 2009. (zabranjen od strane države zbog „sigurnosnih razloga“) i 2010. godine (održan uz nasilne

nerede po cijelom gradu), Puača je bila izuzetno prisutna u medijima, što je rezultiralo brojnim slučajevima javnog uznemiravanja i prijetnjama silovanjem i smrću: „imaš fašiste koji te prate i prete na svakom koraku ... 'glavna lezbača', tako su mi dovikivali na ulici ... moju adresu su objavljivali na tim forumima, moj broj telefona... na pijaci, u supermarketu, u teretani, uvek sam bila meta“.

Takvi osjećaji straha i svakodnevne nesigurnosti odzvanjaju i u razmišljanjima drugo dvoje queer aktivista_ica koje su (e)migrilale iz post-jugoslavenske regije u SAD. Svetlana Đurković, jedna od organizatorica Queer Sarajevo Festivala[7] 2008. godine, koji je nasilno prekinut prilikom otvaranja, uz prijetnje smrću organizatoricama, prisjeća se „života bez javnog prevoza, života sa minimalnim kretanjem ... imali smo deku na prozoru u novom uredu“. Jay Poštić, dugogodišnji aktivista Zagreb Prajda, sjeća se da „godinama nakon tih prajdova kad bi neko dreknuo na ulici ja bih se stresao, ne bih se vozio neko vrijeme javnim prijevozom. Bila je to prevencija, ali i realan strah, bilo je pretučenih ljudi u to vrijeme, prijetnji smrću telefonom ljudima oko mene“. Kontaktiranje policije u mnogo slučajeva nije pomoglo, jer Puača opisuje kako je prijavila prijetnje dobivene preko Facebook-a od strane osoba koje se jasno može identificirati, a policija joj je samo savjetovala da isključi tu specifičnu opciju na Facebook profilu, ili kako Đurković komentira: „jer kad živiš u državi gdje je sve konspiracija, ne vjeruješ u potpunosti ni policiji”.

Osim doživljenih napada i uznemiravanja, te manjka državne zaštite, i osjećaj burnout-a također je bio značajan uzrok odlukama ovih queer aktivista_ica emigranata_ica. U svojim pričama tako opisuju osjećaje besmislenosti, depresije, mučnine, iscrpljenosti, gubitka, krivnje i izdaje, a koji dovode do nedostatka produktivnosti i kreativnosti, zdravstvenih problema, nesanice, sloma živaca, pa čak i

dijagnoze post-traumatskog stresnog poremećaja. Tijekom procesa suočavanja sa burnout-om, naučile su da postoji jaka potreba za „periodima odmora i punjenja“, za „balansom aktivističkog anagžamana i privatnog/osobnog života“, za „naučiti da živim svoj život i da radim stvari koje volim, da planinarim, da pravim džem ...“. Za oporavak i početak davanja prvenstva svom životu pred aktivizmom, bilo je nužno premjestiti se na neko drugo mjesto, na mjesto „gdje te nitko ne poznaje“, na mjesto „gdje se nitko ne osrvće dok se s curom držiš za ruke ili ljubiš, gdje nitko ne zuri u tebe u javnom prijevozu i pita se jesi li muško ili žensko“, kako kaže Mima Simić, dugogodišnja queer aktivistica komentirajući svoju odluku o odlasku, i shvaćajući „da sam sebi korisnija u Berlinu nego hrvatskom aktivizmu u Zagrebu“.

Za Puaču, Đurković i Poštića, integracijski procesi u SAD uključivali su solidarnost i pomoć pruženu prilikom osiguravanja smještaja i zaposlenja od strane lokalnih queer zajednica, iste mreže podrške opisane u narativima unutrašnjih queer migranata u Hrvatskoj. Osiguravanje sredstava za život, neodvojivog, ali često problematičnog dijela putovanja svakog migranta_ice, olakašano je pripadanjem zajednici marginaliziranih identiteta, onoj koja je i u pozadini odluka za migracijom, bilo zbog njenog nepostojanje u mjestu porijekla (manji gradovi i ruralne sredine) ili zbog borbe za njena prava (u slučajevima LGBTIQ aktivista_ica).

U procesu traženja azila, Puaču je zastupala organizacija Immigration Equality[8], koja pruža besplatne pravne usluge i zagovara javne politike u korist LGBTIQ imigranata_ica, i u kojoj se Puača napokon redovno zaposlila, a nakon tri i pola godine života u New Yorku, radeći privremene, manje plaćene poslove, te bivajući bez zdravstvenog osiguranja. Ova neposredna iskustva života na marginama kapitalističkog sistema, orijentiranog na karijeru i baziranog na kreditnoj sposobnosti, za Puaču su potaknula

razmišljanja o nekim značajkama društvenog i političkog nasljeđa jugoslavenskog sistema:

Ali tako to mora ići ovde ako misliš preživeti, nema ovde penzije, zdravstvenog, obrazovanja, stvari na koje smo mi navikli. Ma koliko naš sistem bio drugačiji, i nije bio praktičan u mnogočemu, ali nešto ima u njemu … Način na koji smo mi vaspitani u tom socijalizmu je da smo ipak nekako upućeni jedni na druge, pomoći ćeš, čovek će da ti se nađe kad ti zatreba, ovdje je ta individualnost zadata kapitalizmom od samog starta.

Priče o premještanjima queer osoba iz post-jugoslavenske regije predstavljene u ovome tekstu ocrtavaju jedan aspekt migracijskih kretanja i iskustava koji je često zanemaren i nedokumentiran unutar glavnog migracijskog diskursa. Također, ova iskustva queer pokretljivosti nose potencijal za retrospektivno narušavanje heteronormativnosti starog migracijskog narativa Gastarbeitera, barem uzevši u obzir da je homoseksualnost u Jugoslaviji bila kriminalizirana u razdoblju od 1959. do 1977. godine. Ekonomske stvarnosti „zarađivanja za život“ igraju važnu ulogu u prikupljenjim svjedočanstvima queer migranata_ica prikazanih u ovom tekstu: pitanja povoljnih prilika za mlade unutrašnje migrante_ice za zapošljavanje unutar područja zagrebačkog LGBTIQ civilnog društva i profitnog sektora; Danielovi oscilirajući statusi postdiplomskog studenta, „pedera iz treće zemlje“ i nazaposlenog radnika imigranta; te bliski susreti radiklane queer aktivistice iz Srbije sa zahtjevima naprednog kapitalističkog ekonomskog sistema, a koji dolaze zajedno sa dobivenom dozvolom boravka u SAD. Svi oni ukazuju na zajednička obilježja materijalne osnove za bilo koju vrstu preseljenja, kao i na probleme i izazove migracijskih i integracijskih procesa u odnosu na postojeće oblike organizacije rada i ekonomskih nejednakosti.

[1] U tekstu se koriste neki prilagođeni dijelovi iz dva objavljena rada: Hodžić, A. (2010). Waitressing Is an Awful Job When You're Gay in a Straight Bar: Queer Migration in Croatia. U Bakondy, V. i dr. (ured.) Good Luck! Migration Today: Vienna, Belgrade, Zagreb, Istanbul: str. 422-429. Vienna: Initiative Minderheiten; Hodžić, A. (2010). Queer migration in & out of Croatia: Waitressing is an awful job when you're gay in a straight bar. Anthropology of East Europe Review 28(2): 271-278.

[2] Već 1984. godine, Magnus je organizirao prvi ljubljanski gej i lezbijski film festival, koji polaže pravo na najstariji gej i lezbijski filmski festival u Evropi.

[3] Queer Beograd Festivali bili su organizirani u razdoblju od 2004. do 2008. godine od strane Queer Beograd Kolektiva, radikalne queer grupe koja je koristila različite oblike i pristupe u svojem političkom angažmanu spram pitanja isprepletenih ugnjetavanja patrijarhata, seksizma, homofobije, nacionalizma, rasizma, kapitalizma i militarizma.

[4] Queeroslavija (Queer + Jugoslavija) je kreativna aluzija na "post-jugoslavensku žudnju za queer transnacionalnim državljanstvom".

[5] 2007. godine dogovoreno je da će se ova odredba i dalje primjenjivati, kao izuzetak od Schengenskih pravila, ali uz uvjet da je, uz važeću hrvatsku osobnu iskaznicu, potrebno imati i „karton za otiskivanje štambilja" koji se potvrđuje pri svakom prelasku granice.

[6] Organizacija civilnog društva Ehe ohne Grenzen (Brak bez granica) osnovana je 2006. godine, kao odgovor na Zakon o

strancima, koji donosi vrlo ograničavajući sistem dobivanja boravišne i radne dozvole za imigrante_ice, a što u velikoj mjeri utječe na bi-nacionalne parove u Austriji.

[7] Queer Sarajevo Festival organiziralo je Udruženje Q (aktivno u razdoblju od 2004. do 2010. godine), prva organizacija civilnog društva u Bosni i Hercegovini usredotočena na promociju i zaštitu prava LGBTIQ osoba.

[8] Od 1994. godine, Immigraition Equality pruža savjetovanja i pravne usluge LGBTIQ imigrantima i HIV pozitivnim osobama koje traže azil u SAD.